

*Jezus als
getrouwd man
Respect boven seks*

Liederlijk: nieuwe rubriek!

**Jezus
gaat
apocrief**

Fotograaf

Jan van Breda

Apocrief betekent verborgen of geheim. Het is een thema dat in het werk van de Amsterdamse fotograaf Jan van Breda (55) ruim vertegenwoordigd is. Daarom in dit nummer een kleine uitsnede uit zijn oeuvre. Van Breda is pas onlangs nationaal en internationaal doorgebroken. Als fotograaf beleefde hij een late roeping. Zelf zegt hij hierover: 'Het was noodgedwongen. Ik werd in 2004 op mijn zesenveertigste ontslagen uit een of ander baantje bij PCM, waar ik was gestald nadat ik als fotoredacteur bij *Het Parool* opzij was geschoven. In 1975, op m'n zeventiende, was ik bij PCM terechtgekomen via een vakantiebaantje. Na mijn ontslag mocht ik bij *Het Parool* terugkomen als zzp'er.' Van Breda is vooral een mensenfotograaf. Zo maakte hij ontroerend mooie portretten van Ed van Thijn, Kees van Kooten en Halina Reijn. Veel van zijn fo-

to's en onderwerpen kennen een zwaarmoedige schoonheid. Hij noemt zichzelf 'een beetje de Hans Dorrestijn van de fotografie'. Met de jaren stelt hij steeds hogere eisen aan zijn werk: 'Ik wil weten wie ik ga fotograferen. Dat vergt altijd een paar uur googelen. En dan nóg lukt het niet altijd.'

Kijk voor meer werk op www.janvanbreda.com.

Herman Heijn

De eerste foto's van Jan van Breda werden gepubliceerd in het *NIW*, het *Nieuw Israelietisch Weekblad*. Daarna volgden de *Gay Krant* en andere bladen.

Verschillende keren viel hij in de prijzen: voor foto's van de Canal Parade in 2009, voor een foto van een joods jongetje dat in elkaar geslagen was en voor een foto van een 'eenzame uitvaart', bij PANL (Photographers Association of the Netherlands).

Hij heeft inmiddels een permanente tentoonstelling in de Amsterdamse Hermitage. Daarnaast was zijn werk te zien op een expositie in het Leslie-Lohman Museum in New York, en zijn zijn foto's wekelijks te zien in *Het Parool*.

Van de redactie

Verboden boeken zijn in onze tijd en regio allang niet meer echt verboden, en de 'verborgen' boeken die we apocriefen noemen, blijven alleen verborgen voor wie zelf geen moeite doet om ze op het internet of in de boekhandel op te zoeken. Toch blijft het apocriefe een magische aantrekkingskracht hebben. Het is stof voor thrillers en complottheorieën. Er wordt graag gesuggereerd dat de kerk de alternatieve verhalen over Jezus nog steeds angstvallig bij het publiek vandaan houdt.

In deze aflevering wordt op zulke apocriefe tradities over Jezus nader ingegaan: verhalen over zijn kindertijd en over zijn mogelijke huwelijk met Maria van Magdala. Er komen niet alleen oude teksten ter sprake, maar ook de doorwerking daarvan in 20e-eeuwse speelfilms over Jezus. Naast de thematische artikelen is er ook een stuk over de Elia-verhalen, die dit najaar in veel kerken zullen worden gelezen omdat ze op het oecumenisch leesrooster staan. En de estafette-rubriek Dubbelfocus wordt voortgezet: een theologische leeswijze

die in de vorige aflevering werd geïntroduceerd, wordt aan de hand van een concreet bijbelverhaal naast nóg weer een andere leeswijze gelegd.

Op de achterpagina, waar tot nu toe telkens een klein debat werd gevoerd, gaat een nieuwe rubriek van start onder de titel 'Liederlijk' – daar komt een songtekst ter sprake die aan bijbelse thematiek raakt. Voor deze aflevering kozen we een 19e-eeuws kerklied dat tevens de titelsong is van een van de albums van Elvis Presley.

**Jezus
gaat
apocrief**

In dit nummer

<p>4 De kinderjaren van Jezus
Een intertekstuele zoektocht naar Coetzee's verborgen boodschap
Annette Merz</p> <p>8 Het huwelijk van Jezus
De publicatie en interpretatie van het Evangelie van Jezus' Vrouw
Bas van Os</p> <p>12 Bijbels grondwoord: Apocrief
Stefan van Dijk</p> <p>15 Apocriefe overleveringen over Jezus
Riemer Roukema</p> <p>20 De sneeuw, de leeuw en de kelder
Benaja's heldendaad in 2 Samuël 23
Piet van Veldhuizen</p> | <p>26 Dubbelfocus: De vrouw voor wie Jezus buigt
Hans Snoek</p> <p>28 Proefschrift: Burgerlijk christendom
Nico Riemersma</p> <p>30 Buiten het boekje: Jezus en de seks in Jezusfilms
Freek Bakker</p> <p>33 Leesrooster: God leeft, voor wiens gelaat ik sta
1 Koningen 17 – 2 Koningen 2
Anne-Marie Bos en Kees Waaijman</p> <p>37 Kroniek: Van poly naar mono
Over de 'ontwikkeling' van het geloof in vele goden naar dat in één God
Alex van Ligten</p> | <p>40 Als de dogmatiek niet bestond, moesten we haar uitvinden
Eep Talstra</p> <p>En verder</p> <p>2 Over de fotograaf</p> <p>9 Signalement</p> <p>19 Cultuur
Vormen van verdraagzaamheid, Religieuze (in)tolerantie in de Gouden Eeuw</p> <p>24 Over het beeld</p> <p>44 Recensies</p> <p>47 Colofon en vooruitblik</p> <p>48 Liederlijk
How Great Thou Art
Elvis Presley</p> |
|--|---|---|

De kinderjaren van Jezus

Een intertekstuele zoektocht naar Coetzee's verborgen boodschap

Wat is er zo fascinerend aan de kindheid van Jezus, dat dit onderwerp schrijvers door de eeuwen heen heeft weten te inspireren? Een hele reeks van zogenaamde kindheidsevangelien vol fantastische verhalen over de heilige familie is uit de oudheid overgeleverd en bleef gelovigen boeien en kunstenaars fascineren. Tot aan de nieuwste roman van Nobelprijswinnaar J.M. Coetzee, *De kinderjaren van Jezus*, toe.

Afgezien van de eerste twee hoofdstukken van de evangelien van Lucas en Matteüs heeft geen van de vroegchristelijke documenten over de avonturen van Maria, Jozef en het kindeke Jezus ooit de canonieke status gekregen. Kerkvaders en moderne theologen hebben zich vaak heel kritisch over deze documenten uitgesproken, maar de *Wirkungsgeschichte* ervan is enorm. Mariadogma's en -feesten, schilderijen over de geboorte in een grot en van Maria in de tempel, noem maar op. En nu Coetzee, die zijn roman over het vijfjarige vluchtelingenkind David, gesitueerd in een fictief Spaanstalig land in een niet nader te bepalen tijd waarin men zich met auto's verplaatst, een titel geeft die de lezer aanzet dit leven van de kleine David in het licht van de kindheid van Jezus te lezen. Of moeten we het leven van Jezus herlezen in het licht van het verhaal van David? Een boektitel als leeswijzer, die de lezer in toenemende mate irriteert, want het blijft raadselachtig wat de bedoeling van de vergelijking moet zijn.

Ik heb geen naam

De verhaallijn is snel geschetst: er wordt geschreven vanuit het perspectief van een net gearriveerde vluchteling, die de nieuwe naam Simon krijgt en die zijn nieuwe leven deelt met een ongeveer vijfjarig jongetje, dat de naam David krijgt. Het jongetje heeft zijn vader nooit gekend en heeft op de vlucht zijn moeder voorgoed verloren. Nog op het schip heeft hij in Simon een peetvader gevonden, die zich over hem ontfermt en het als zijn taak beschouwt het kind naar 'zijn moeder' te brengen en deze van afstand te ondersteunen bij de opvoeding. In de tijd van de installatie in hun nieuwe omgeving en de zoektocht naar de moeder raken Simon en David zeer aan elkaar gehecht. Deze verbinding wordt abrupt onderbroken door de overdracht naar de uiteindelijk door Simon puur in-

tuïtief als moeder gekozen Inés, die de jongen isoleert en met een verstikkende liefde verzorgt. De jongen, intelligent, maar eigenwijs en van zijn bijzonderheid overtuigd, verliest steeds meer het contact met leeftijdsgenoten en met de realiteit, wat tot een crisis leidt als hij na zijn zesde verjaardag naar school moet. Een weinig begripvolle leraar laat hem tegen de weerstand van de (pleeg)ouders in een inrichting voor bijzonder onderwijs onderbrengen, waaruit David wegloopt. Vervolgens slaat de familie op de vlucht naar het noorden, om daar, vergezeld door de lifter Juan (Johannes!), die David als 'zijn broeder' aanwijst, opnieuw een nieuw leven te beginnen. Maar de voortekens zijn al overduidelijk: 'ons nieuwe leven', dat Simon en Inés beogen, is niet 'het andere leven', dat David voor zichzelf en zijn broeder Juan zoekt. Onder welke naam David in de toekomst door het leven zal gaan, laat het verhaal open: 'Ik heb geen naam. Ik moet mijn naam nog krijgen' (p. 311). Maar de lezer weet het natuurlijk al vanaf de titelpagina.

Don Quichot

Een vluchtelingenkind met een peetvader en een maagdelijke moeder (wier toekomstige maagdelijkheid twijfelachtig schijnt; een parodistische omkering van de christelijke obsessie met de maagdelijke ontvangenis!), overtuigd van zijn missie een mensenredder te worden, op zoek naar 'het andere leven'. In *De kinderjaren van Jezus* zijn naast veel makkelijk herkenbare verwijzingen naar bijbelse tradities ook apocriefe Jezusverhalen verwerkt. Deze zijn minder bekend en zullen daardoor ook minder makkelijk herkend worden. Meest fundamenteel voor de plot van de roman is het verhaal van de leraar, wiens onderwijs alleen maar op verzet van de leerling stuit en die uiteindelijk moet erkennen dat Jezus allang kan lezen en schrijven en dat die de leraar in wijsheid overtreft. Meerdere varianten van dit verhaal zijn in het Kindheidsevangelie van Thomas (6-8; 14; 15), in het Kindheidsevangelie van Pseudo-Matteüs (30-31, 38, 39) en in het Arabische Kindheidsevangelie overgeleverd (48-49), waarbij de leraar óf de wijsheid van zijn leerling erkent, óf voor zijn ignorantie zwaar gestraft wordt. Doden vallen er bij Coetzee niet, maar de strijd om het gezag van de leraar en het gelden van de wet aan de ene kant, en het recht van de leerling op zijn eigen interpretatie van literatuur en wereld aan de andere wordt ook hier onverbidde-lijk uitgevochten. De eerste leraar, die David uiteindelijk voor zich wint, is de welwillende en libertijns ingestelde Simon; geoefend wordt met het boek waaruit David zich zelf heeft leren lezen, *Don Quichot*. Het onderwerp is complex: God en

Dulcinea, de ideale vrouw, die de ridder aanbidt en vereert en die de lezer makkelijk als symbool voor de maagdelijke Maria – product van vrome verbeelding – kan herkennen. Cervantes' tekst, die in een grappige dialoog deel voor deel wordt uitgelegd, luidt:

God weet of er een Dulcinea in de wereld is of niet en of zij verbeelding is of niet. Bij dat soort dingen kun je het naadje van de kous beter niet weten. Ik heb haar verwekt noch gebaard, maar aanbid haar zoals betaamt bij een vrouwe die alle deugden bezit om haar beroemd te maken over de hele wereld. (p. 249)

De jongen vraagt onder andere naar de betekenis van 'Dios' (God). Simon antwoordt dat 'Dios sabe' (God weet) een uitdrukking is, 'een manier om te zeggen dat niemand het weet':

'Is God niemand? (...) God is niet niemand, maar hij woont zo ver weg dat we niet met hem kunnen converseren of omgaan. En of hij ons in de gaten houdt, Dios sabe.' (p. 250-251)

Ironie, die een soort Godsbewijs vanuit het taalgebruik oplevert. En wat Maria betreft, wier maagdelijke geboorte *in partu* en *post partum* in het Proto-Evangelie van Jacobus en latere kindheidsevangelien door het bewijs van de vroedvrouwen bevestigd wordt, is de vergelijking met Dulcinea, die een literaire figuur én tegelijk een verzinzel van Don Quichot is, natuurlijk veelzeggend. Maar deze boodschap is voor de lezer. David zit er niet mee, integendeel, hij wenst zelfs dat Inés broers voor hem baart, want hij identificeert zich met 'de derde broer' uit een sprookje dat zijn moeder hem 's avonds vertelt. Deze derde broer laat zijn hart opeten door een beer, om het medicijn te kunnen vinden dat zijn moeder nodig heeft.

Ik ben de waarheid

Het tweede lerarengesprek, met de rigide Señor León, verloopt minder prettig, want nu staan niet God en Maria-Dulcinea ter discussie, maar Davids held Don Quichot zelf, die door Señor León als een krankzinnige wordt neergezet, die een verzonnen naam durft te dragen. Voor Señor León staat iedere fantasievolle benadering van de wereld gelijk aan liegen, net als het wekenlange zwijgen van de leerling over zijn kennis. Deze moet dan ook ter boetedoening op het bord schrijven: 'Ik moet de waarheid spreken.' David gehoorzaamt en schrijft de waarheid. Deze luidt: 'Yo soy la verdad, Ik ben de waarheid' (p. 257, zie Joh. 14:6).

Jezus Zoon van God

Sommige van Coetzee's allusies naar de canonieke en apocriefe evangelien zijn subtieler dan deze, zo subtiel dat er zelfs twijfels over zouden kunnen bestaan of er een verwijzing is, ware het niet dat de titel van het boek als een steeds aanwezige paratekst de interpretatie stuurt. Een van de bekendste apocriefe verhalen uit het Kindheidsevangelie van Thomas is de allereerste scène na de proloog, waarin de latere sabbatconflicten uitgebeeld worden. De vijfjarige Jezus speelt met andere kinderen; hij leidt water door kanalen en kuilen, en vormt uit natte klei twaalf vogels. Zijn vader krijgt daarover

een verwijt van een farizeeër, omdat 'hij doet op sabbat wat niet geoorloofd is'. Door Jozef daarop aangesproken klappt Jezus met zijn handen, waarna de vogels levend worden en wegvliegen. Jezus toont zich hier als Zoon van God, die in de scheppingsmacht van zijn vader participeert, en tegelijk als kind, dat op speelse manier het conflict uit de weg gaat door de bewijzen van zijn 'misdaad' te doen verdwijnen en te ontkennen dat er überhaupt iets gebeurd is. Bij Coetzee lijkt deze traditie van haar wonderjasje ontdaan te zijn, waardoor een andere, universele theologische duiding op de voorgrond komt, die tegelijk een van de basisovertuigingen van het hoofdpersonage Simon verwoordt. Het kind staat bij de voorman aan de havenkant zijn pleegvader te observeren, die als stuwadoor werkt en de hele dag zware zakken graan over een wankel loopplank naar de kade sjouwt. Simon stelt David voor in de toekomst met andere kinderen te gaan spelen in plaats van bij hem te zijn. David zegt dat hij niet met andere kinderen wil spelen. 'Ik wil niet, dat je in zee valt. Ik wil niet dat je verdrinkt.' Simon antwoordt:

'Maak je geen zorgen, ik zal heel goed oppassen dat ik niet verdrink, dat beloof ik je. Je kunt dat soort donkere gedachten weggagen. Je kunt ze laten wegvliegen als vogels. Zul je dat doen?' (p. 28)

De mens als schepper van zijn eigen gedachtewereld, medebevolkt door zelfgeschapen angsten, die je moet leren te beheersen. Dat is de les die David moet leren. Het vervolg zal tonen dat het kind het eerste gedeelte – het uitvinden van zijn eigen wereld, waarin hij de onbetwiste koning is – makkelijker onder de knie krijgt dan het omgaan met zijn angsten. De wereld waarin hij leeft zit vol met barsten, gaten en onzichtbare vulkanen, die op ieder moment open kunnen breken en hem zullen verslinden. Ondanks dit steeds aanwezige gevoel van bedreiging ontwikkelt de jongen het idee dat hij anderen zou kunnen en moeten redden. Dit idee komt op velerlei manieren terug, waarbij de bijbelse tradities maar een van de bronnen vormen. Don Quichot vormt een tweede bron en Davids lievelingssprookje van de drie broers een derde.

Abracadabra

We kijken nog een keer naar de zojuist geciteerde scène bij de haven. David denkt dat zijn aanwezigheid bij het water Simon (!) bij zijn hachelijke tocht over de zee kan beschermen en hem voor verdrinken kan behoeden. Een knipoog naar het verhaal van (Simon) Petrus die over de zee naar Jezus toe wandelde? Later is David ervan overtuigd dat hij een overleden paard, een door kinderen gedood kuikentje en zelfs een verstikte arbeider zou kunnen doen herleven als het hem maar zou worden toegestaan deze wezens zijn adem in te blazen (p. 229-230, 279) respectievelijk de rook uit de longen te zuigen (p. 183) – makkelijk herkenbare verwijzingen naar de schepping (Gen. 2:7). Er is ook een soort parodie op de synoptische verhalen van genezingen van verlamden. De van een valpartij herstellende Simon, die zich nog amper kan bewegen, zegt: 'Voor jou kan ik alles... Je hoeft alleen het woord maar te zeggen.' Het toverwoord, het woord dat hem kan 'genezen', waardoor hij naar zijn rolstoel kan lopen, blijkt 'Abracadabra!' (p. 278).

Terwijl David zeker weet dat hij bovenmenselijke krachten en kennis heeft ('Ik ben onzichtbaar', p. 311; 'Ik kan zien wat je denkt!', p. 216) en dat niets een toekomst als tovenaars, goochelaar en ontsnappingsartiest in de weg staat, laat het verhaal duidelijk zien dat dit allemaal ongegronde grootheidsfantasieën van een onschuldig jong kind zijn, aangewakkerd door zijn enige leesvoer: de avonturen van Don Quichot.

'Het andere leven'

De vraag is natuurlijk wat met het oog op Jezus de bedoeling is van deze afbeelding van het kind dat zich terugtrekt uit de realiteit en in fantasieën van almacht en alwetendheid zwelgt. Zeker als men er rekening mee houdt dat alle apocriefe kindheidsevangelieën een Jezuskind schilderen dat met het grootste gemak de opzienbarende en ook wredeste wonderen volbrengt. Wil Coetzee laten zien dat de auteurs van deze verhalen niet volwassener van geest waren dan de kleine David?

Coetzee's verhaal van David-zonder-echte-naam en het verhaal van Jezus, over wiens identiteit men het zoals bekend ook niet makkelijk eens kon worden (zie Mar. 6:14-16; 8:27-30; 14:61-62; 15:39), raken met elkaar verstrengeld. Dat is de kracht van de expliciete intertekstuele leesaanwijzing die in de titel gegeven wordt. Maar wat is de hoofdrichting waarin de interpretatie zich gaat voltrekken? Wordt David door Jezus of Jezus door David ingekleurd? Welke nuance voegt Don

Quichot, de redder van maagden en beschermer van de armen tegen de rijken en machtigen (p. 281), toe? Er is niet één voor de hand liggende interpretatie. Dat komt ook door dat dat het verhaal net zo abrupt eindigt als het begon. Waarheen zal de zoektocht naar 'het andere leven' leiden? De kindheidsevangelieën doen vermoeden dat David eerst nog meer leraren zal verslijten. Het enige echte spoor waarop de lezer voor de langere toekomst gezet wordt, is het leven van Jezus zoals bekend uit de evangeliën. Simon droomt van een hemelvaart (p. 271) en houdt David, die alleen zijn eigen taal wil spreken voor: 'Dan moet je in een eigen wereld leven. Dan heb je geen vrienden. Dan word je geschuwd. (...) Je zult nergens je hoofd te ruste kunnen leggen' (p. 216, zie Mat. 8:20).

Prof. dr. A.B. Merz is hoogleraar literatuur- en cultuurgeschiedenis van het vroegste christendom aan de Universiteit Utrecht en lid van de redactieraad van Interpretatie.

Literatuur

J.M. Coetzee, *De kinderjaren van Jezus*, Amsterdam: Cossee 2013.

G. van Oyen, *De kleine Jezus*, in: G. van Oyen en P. Kevers (red.), *De apocriefe Jezus*, Leuven: VBS-Acco 2006, 53-78.

Antike christliche Apokryphen in deutscher Übersetzung (Bd 1/1-2), hg. von C. Marksches / J. Schröter, Tübingen: Mohr Siebeck 2012.

Nieuw bij Meinema

Karel Eykman

Een knipoog van u zou al helpen

Bij iedere psalm een gedicht

Karel Eykman gaat in gesprek met de psalmen. Het resultaat: een boek vol vrije poëzie, grappige cabaretliedjes, enthousiaste gospelsongs en droevige blues, onder het motto: geef me een psalm en ik maak er een gedicht bij.

Met illustraties van Ceseli Josephus Jitta
Gebonden, 176 pagina's.

€ 22,50

  @UitgMeinema Verkrijgbaar bij de boekhandel en via www.uitgeverijmeinema.nl